

**TBMM MİLLİ DAYANIŞMA, KARDEŞLİK
VE DEMOKRASİ KOMİSYONU'NA
SUNULAN RAPORLAR ÜZERİNE
BİR DEĞERLENDİRME**

ARALIK 2025

Cihan Ülsen & Rona Şenol / Kürt Çalışmaları Merkezi

TBMM Milli Dayanışma,
Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu'na
Sunulan Raporlar Üzerine Bir Değerlendirme

**KURDISH
//////STUDIES
CENTER**

Cihan Ülsen & Rona Şenol / Kürt Çalışmaları Merkezi

İçindekiler

Giriş	4
Genel Çerçevesel – Sorun Teşhisleri & Tarihsel Anlatılar	5
Silahsızlanma Sürecine Dair Teknik Öneriler	12
Demokratikleşme & Hukuk Sistemine Dair Yapısal Öneriler	19
Konunun Ekonomik Boyutuna Yaklaşımlar	27
Sonuç	32

Giriş

Bu çalışma, TBMM Milli Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu'na sunulan siyasi parti raporlarını birlikte okuyarak, partilerin meseleye nasıl yaklaştığını, sorunu hangi çerçevede ele aldığını ve hangi çözüm yollarını önerdiğini ortaya koymayı amaçlıyor. İnceleme, Komisyon'da temsil edilen siyasi partiler arasından hem temsil ağırlıkları hem de sundukları raporların kapsamı dikkate alınarak seçilen beş partinin raporlarıyla sınırlandı. Bu tercih söz konusu partilerin Komisyon'da en yüksek temsil gücüne sahip olması, çalışmalar son aşamaya ilerlerken karar ve yönlendirme kapasitesinin esas olarak bu partilerde yoğunlaşması ve tüm parti raporlarının aynı ayrıntı düzeyinde birlikte ele alınmasının pratik olarak mümkün olmaması gerekçelerine dayanıyor.

Kürt Meselesinin uzun bir aradan sonra yeniden Meclis gündemine girmesi, başlı başına siyasal bir anlam taşımakla beraber bu sürecin niteliği, komisyonun kurulmasının da ötesinde, komisyona sunulan metinlerin dili, kapsamı ve çizdiği sınırlar üzerinden okunabilir. Nitekim raporlar, partilerin çözüm yönelimlerini ortaya koyarken aynı zamanda sorunun Türkiye siyasetinde nasıl kavrandığını, hangi başlıklarda daraltıldığını ve hangi alanlardan uzak durulduğunu da açığa çıkarıyor. Bu nedenle çalışma, raporlarda dile getirilen önerilerle birlikte kullanılan dilin ve tercih edilen suskunluk alanlarının da izini sürüyor.

Çalışmada, raporlar ortak başlıklar altında okunup karşılaştırıldı. Her parti raporu; sorunun tanımı, geçmişe dair değerlendirmeler, silahsızlanmaya ilişkin yaklaşım, demokratikleşme ve hukuk alanındaki öneriler ile ekonomik boyut bakımından ele alındı. Böylece partilerin hangi konulara ağırlık verdiği, hangi alanlarda daha ayrıntılı öneriler sunduğu ve hangi başlıklarda sınırlı ya da kapalı bir tutum benimsediği de gözlemlenebildi.

Metin giriş ve sonuç bölümleri dışında dört ana bölümden oluşuyor. Girişten sonraki ilk bölümde partilerin konuya genel yaklaşımı, sorunu nasıl tanımladıkları ve tarihsel arka plana dair değerlendirmeleri yer alıyor. Sonra gelen üçüncü bölüm, silahsızlanma sürecine ilişkin teknik ve kısa-orta vadeli öneriler, bu sürecin hangi aşamalarla ve hangi araçlarla yürütülmesi gerektiğine dair yaklaşımların incelenmesi var. Dördüncü bölümde demokratikleşme ve hukuk sistemine yönelik daha uzun vadeli ve yapısal dönüşüm gerektiren öneriler, kurumsal ve yasal düzenlemeler çerçevesinde karşılaştırılıyor. Beşinci bölümde ise çatışma ve silahsızlanma süreci ile ekonomi arasındaki ilişki, kalkınma, kaynak kullanımı ve bölgesel eşitsizlikler bağlamında ele alınıyor.

Genel Çerçeveler – Sorun Teşhisleri & Tarihsel Anlatılar

Bu bölümde, çözüm arayışlarının anlatı düzeyinde, dilde ayrışmaya başladığı gözleminden hareketle partilerin Kürt meselesini nasıl tanımladıkları, sorunun kaynağını hangi tarihsel kırılmalar ve anlatılar üzerinden kurdukları ve çözüm tahayyüllerini hangi genel çerçeveler içine yerleştirdikleri ele alınıyor. AK Parti'nin ağırlıklı olarak “eski Türkiye–yeni Türkiye” karşıtlığı üzerinden şekillenen ve güvenlik–demokratikleşme–kalkınma sacayağına dayanan operasyonel anlatısı; CHP'nin Kürt meselesini özgül bir alan olarak ele almaktan çok genel bir anayasasızlaşma ve hukuk devleti krizi içinde konumlandırın yaklaşımı; MHP'nin meseleyi tarihsel ve kavramsal olarak “terör ve tedhiş” başlığına indirgerken milli devletin kurucu kodlarını savunmaya odaklanan çerçevesi; DEM Parti'nin tanınma, eşit yurttaşlık ve demokratik dönüşüm ekseninde, 1921–1924 kırılması ve negatif barışın aşılması vurgusuyla kurduğu tarihsel anlatı; Yeni Yol'un Kürt meselesinin uzun tarihsel, toplumsal bağlamını işlemek yerine önceki çözüm arayışlarının kısa tarihine değinmesi bu başlık altında karşılaştırmalı biçimde tartışılıyor.

Raporlar arasındaki ilk ayrım, çözüm yolundan önce, sorunun hangi adla kurulduğunda başlıyor. Zira aynı toplumsal ve siyasal gerçekliğe bakan metinler farklı kavramlar kullandığında yalnızca bir “dil tercihi” yapmış olmuyor; çözümün sınırlarını, meşruiyet alanını ve muhataplarını da belirliyor. Dolayısıyla raporlar arasındaki temel farkların arkasında, “ne yapmalı” sorusundan çok, “neyle karşı karşıyayız” sorusuna verilen ilk cevaplarda beliriyor.

AK Parti: 2002'den öncesi ve sonrası

➤ **Sorun Teşhisi – İki dönem iki parti:** AK Parti'nin raporda meseleyi, geçmişe baktığında “son tahlilde bir demokratikleşme meselesi” olarak teşhis ettiği ve bu doğrultuda attığı birçok adımı sıraladığı; bugüne baktığında ise konuyu “Terörsüz Türkiye” hedefi etrafında ele aldığı görülüyor. Bu zamansal fark raporun tamamına sirayet eden git gelli bir yaklaşım oluşturuyor. Aynı parti ve aynı lider olmasına rağmen AK Parti'nin geçmiş parti programları ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın AK Parti'nin ilk dönemlerinde yaptığı konuşmalarla mevcut yaklaşımlar ve Cumhurbaşkanı'nın mevcut sürece dair beyanları arasında belirgin bir ton farkı var. Yani raporda “Kürt sorunu” ifadesiyle geçmese de geçmişin hatalarına AK Parti'nin çözümleri takdirle sıralanırken bugüne gelindiğinde terörün tasfiyesi dışında atılması gereken pek bir adım kalmamış gibi bir izlenim oluşuyor. Bununla birlikte MHP veya DEM Parti raporlarında daha yoğun görülen konunun kök nedenlerine ve tarihsel serencamına fazla eğilmediği görülüyor. Kök

neden tartışmasına ve temsil, eşit yurttaşlık, siyasal katılım gibi başlıklara değinmeden kamu düzeni ve devlet bütünlüğü çerçevesinde ilerliyor. Parti, bu sorunu Türkiye'nin kendi yönetsel ve siyasal kapasitesini artırma, problem çözme yeteneğini yükseltme yönündeki bir **"kendisiyle imtihanı"** gibi daha operasyonel veya retorik ifadelerle ele almışa benziyor. Öte yandan sorun bir asayiş veya güvenlik tehdidi ötesinde; ekonomik kalkınmayı bozan, demokrasiyi zaafa uğratan ve kuşaklar boyu ağır insani maliyetler üreten **stratejik bir sorun** olarak tanımlanıyor.

➤ **Tarihsel Anlatı – "Eski Türkiye" ile Yüzleşme ve Sessiz Devrim:** AK Parti'nin tarihsel anlatısı, geçmişteki hataları reddetmeyen ancak bu hataların kendi dönemlerindeki çığır açıcı ve daha önce benzeri görülmemiş reformlarla aşıldığını savunan bir çizgiye sahip. Bu bağlamda sık sık AK Partinin 2001 Parti Programına, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 2000'lerin başlarında konuyla ilgili yaptığı açıklamalara, 2009 ve 2013 süreçlerine atıf yapılarak inkarcı yaklaşımın aşıldığı, konunun resmi tezler dışında ele alındığı belirtiliyor. Bu süreçlerin ve AK Parti'nin ilk yıllarında konuya yaklaşımı birer başarı olarak sahiplenilmesi dikkat çekici olmakla beraber, raporun yarıya yakını AK Parti'nin önceki yıllardaki icraatları ve yaklaşımlarına ayrılarak güncel süreçle ilgili öneriler kısıtlı tutulmuş. Önceki süreçlerin başarısızlığı genel olarak PKK ve PYD/YPG'nin Ortadoğu'daki jeopolitik kırılmaları yanlış okuyup, emperyalist planlara dahil olma hevesi etrafında ele alınıyor.

➤ **Genel Çerçeve - "Güvenlik, Demokratikleşme ve Kalkınma" Sacayakları:** AK Parti'nin genel çerçevesi, sorunu tek boyutlu bir yaklaşımdan çıkarıp **"üçlü bir terkip"** içine yerleştirmektedir. Mesele bu anlamda "ne sadece bir iş ve aş meselesi ne de salt bir kimlik meselesidir". Dolayısıyla çözüm de güvenlik, demokratikleşme ve kalkınma ayaklarının eş zamanlı yürütülmesine dayandırılıyor. Nitekim geçmiş dönemdeki başarılar sıralanırken hiçbir zaman terörle mücadeleden taviz verilmediği bununla beraber terörün kendini dayandığı kaynakları da yapılan reformlarla dönüşüme uğratarak zayıflatıldığı vurgulanıyor. Güncel çerçeve ise küresel riskler ve bölgesel jeopolitik kaymalara karşı Türkiye'nin "iç cephesinin güçlendirilmesi" olarak ele alınıyor. Türk-Kürt-Arap ittifakının bölgede istikrar sağlayıcı rolü tarihsel örneklerle sık sık tekrarlanıyor. Raporun genel tonu demokratikleşme, farklılıkların zenginliği eğilimleri taşımasına rağmen Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın mevcut süreçle ilgili vermiş olduğu beyanlara sık sık atıf yapılması, raporun kendi içinde yer yer bir ton kaymasına da sebep oluyor. Erdoğan'ın kamuoyuna açık beyanları sürece dair milliyetçi endişeleri gidermek, ve kendi partisinin tabanını ikna etmek gibi kaygılar da güdebileceğinden çözüm önerilerinin tartışıldığı teknik bir siyasi parti raporunda bu denli geniş yer verilmesi raporun bütüncüllüğünün aleyhine etki ediyor ve partinin geçmiş dönem yaklaşımları ile güncel yaklaşımları arasında bir sürtüşme görüntüsü veriyor.

CHP: Kürt meselesi ve CHP meselesi

- **Sorun Teşhisi - Anayasasızlaştırma ve İkili Hukuk Sistemi:** CHP, Türkiye'nin bugün yaşadığı temel sorunu bir "anayasasızlaştırma projesi" ve hukuk devleti krizi olarak teşhis ediyor. Bu bakımdan parti hazırladığı raporda Kürt meselesine dair kendi tezlerini neredeyse hiç sıralamayıp bunun yerine toplumsal barışın genel bir demokrasi ve hukukun üstünlüğü çatısı altında ele alınabileceğini; demokratikleşme sağlandığında bu sorunun da çözülebileceğini öne sürüyor. Bu bağlamda Anayasa Mahkemesi ve AİHM kararlarının sistematik olarak uygulanmamasını, anayasanın fiilen ortadan kaldırılması girişimi olarak görüyor ve münhasıran Kürt meselesine ağırlık vermek yerine "19 Mart darbe girişimi" olarak adlandırdığı Ekrem İmamoğlu ve CHP'ye yönelik operasyonlara odaklanıyor. Bu süreçte Türkiye'de; hukuk kurallarıyla bağlı olmayan "makbul vatandaş" hukuku ile temel hakları sürekli bastırılan "muhalif vatandaş" hukuku şeklinde **ikili bir hukuk sisteminin** oluştuğu savunuluyor. Kürt sorunu da daha çok bu çerçevede, genel demokrasi krizinin bir parçası olarak ve "**eşit yurttaşlık**" eksikliği olarak ele alınıyor.
- **Tarihsel Anlatı - Tek Adam Rejimi ve Olağanüstü Hal Rejimi:** CHP'nin raporda odaklandığı tarihsel arka plan -Kürt sorunuyla ilgili kapsamlı raporlar ve çözüm önerileri sunan ilk parti olma vasfıyla kendi tarihsel mirasına atıf yapılsa da- Kürt meselesi veya PKK ile çatışmalar özelinde yaşananları merkezine almıyor; bunun yerine özellikle son on yılda yaşanan kurumsal aşınmaya ve yönetim sistemi değişikliğine odaklanarak bir iktidar eleştirisi içeriği taşıyor. 2017 referandumu ile inşa edilen "tek adam rejimi", adaletsizliklerin ve hukuksuzlukların temel kaynağı olarak sunulurken "19 Mart darbe girişimi" sonrasında yargının siyaseti dizayn etmek ve muhalefeti sindirmek için bir "sopa" olarak kullanılmaya başladığını sık sık tekrar ediyor. Kürt meselesini de ilgilendiren 2016'dan bu yana devam eden kayyım politikaları, CHP'li belediyeler için de uygulanmasıyla halk iradesinin ve yerel demokrasinin tarihsel bir gaspı olarak öne çıkartılıyor fakat uygulamanın tarihsel olarak öncelikle DEM Parti çizgisindeki belediyelere uygulanmasından ya da sürecin genel karakterine aykırılığından çok yine bir hukuksuzluk ve otoriterleşme eğilimi olarak değerlendiriliyor.
- **Genel Çerçeve – Bir hükümet programı:** CHP, meselenin çözümünü sadece "terör ve silahların bırakılması" parantezine hapseden anlayıştan uzak, rapor neredeyse tamamen mevzuat değişiklikleri için teknik önerilerden oluşuyor ancak bu önerilerin çok küçük bir kısmı dışında tamamı partinin Türkiye'nin karşı karşıya olduğu genel yönetim sorunlarına yönelik bir paket olarak anlaşılabilir. Devlet raporda hukuka bağlanması ve sınırlandırılması gereken bir yapı pozisyonunda. Münhasıran Kürt meselesi ve mevcut süreçle ilgili değerlendirmelerinde ise parti Komisyona neden katıldığını tekrar izah ediyor, sorunu genel bir demokratikleşme çerçevesine oturtuyor, eşit yurttaşlığa vurgu yapıyor ve silahsızlanma ile sonraki entegrasyon sürecine dönük son derece sınırlı bir çerçevede bazı tespit ve gereklilikleri sıralıyor. Yine süreçle çelişkili gördüğü kimi uygulamaları, Komisyonun kurulma şeklini ve farklı siyasi görüşlerden birçok ismin

tutukluluk durumlarına dikkat çekerek çelişkileri ortaya koymaya çalıştığı, bu bakımdan raporun yazılışında güdülen motivasyonlardan birinin de Kürt meselesi ve sürece dair yaklaşımların yanı sıra -çoğu zaman bu süreçle de ilişkili olarak- CHP'nin karşı karşıya olduğu siyasi baskıları gündeme getirmek olabileceği anlaşıyor.

MHP: Devletin, milletin ve meselenin kökleri

- **Sorun Teşhisi - Terör ve Tedhiş Problemi:** MHP, "Kürt sorunu" kavramını kategorik olarak reddediyor ve meseleyi asırlık bir "terör ve tedhiş" problemi olarak teşhis ediyor. Partije göre terör; sadece bir asayiş meselesi değil, Türkiye'nin üniter yapısını, toprak bütünlüğünü ve anayasal kimliğini hedef alan, dış güçlerin vekâlet savaşlarında taşeron olarak kullandığı bir beka tehdidi. Raporda karşıt tezlerle aşinalık da dikkat çekici. Cumhuriyetin kurucu kodlarında sorun olmadığına, inkar-asimilasyonun söz konusu olmadığına, 1921 Anayasası, ilk meclis ve Lozan Anlaşması'ndan önceki yaklaşımların olumlu örnekler olarak öne çıkartılmaması gerektiğine, milli mücadele ve erken Cumhuriyet dönemi isyanlarından Delibaş-Anzavur-Yozgat isyanları nasıl Türkmen-Avşar-Oğuz isyanı değilse Şeyh Sait veya Dersim isyanlarının da Kürt-Zaza isyanı sayılmaması gerektiğine, Türklük sözleşmesi tartışmalarındaki entelektüel yetersizliğe, Anayasa madde 66'da vatandaşlık tanımı değil millet tanımı yapılmakta olduğuna, Kürtlerin yurttaş olmanın dışında birer siyasi suje olarak tanınma taleplerinin tartışılabilmesine ama bunların temel hak ve özgürlük kisvesi altında yapılmaması gerektiğine genişçe yer veriliyor. Metin bir bakıma karşıt tezleri çürütmeye girişerek kendi tezlerini örüyor. Ayrıca PKK ve Öcalan'ın ideolojik hattına da eğiliyor. Öcalan'ın Demokratik ulus anlayışı ile milli devlet örgütlenmesi arasındaki farlara değiniliyor.
- **Tarihsel Anlatı - Milli devletin inşası ve merkezileşme:** MHP'nin tarihsel anlatısı, daha çok karşıt tarihsel anlatılardaki çelişkilere odaklanıyor. Cumhuriyetin kuruluşu veya Tanzimat'tan bu yana konuyu ele alan yaklaşımları inceliyor ve meselenin bir milli devlet olma, devletin egemenlik şeklindeki değişimler hattından okuyor. Bu açıda imparatorluktan milli devlete geçerken tarihsel süreç; reayadan tebaaya, tebaadan ise eşit vatandaşlığa geçişin ve bu süreçte "Osmanlı" kimliğinin yerine "Türk" kimliğinin modern milli-devletin temeli olarak inşa edilmesinin hikayesi. 1924 Anayasası ile belirlenen kurucu kodlar (tek millet, tek dil, üniter yapı) sorunların kaynağı değil, Anadolu'da tarihin kaydettiği en uzun süreli huzur ve bin yıllık kardeşliğin teminatı olduğu savunuluyor. Millet tanımı; biyolojik bir ırkçılığa değil, Ziya Gökalp'in fikirleri ve Atatürk'ün "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir" sözünde vücut bulan kültürel ve siyasi birlikteliğe dayandırılıyor.
- **Genel Çerçeve - Devlet aklı ve güçlü Türkiye:** MHP'nin genel çerçevesi, devletin egemenlik haklarını ve milli birliği merkeze alan bir eğilim gösteriyor. Sorunun esasında bir terör sorunu olduğu tespiti uzun tarihsel tartışmalar yapılarak tespit edildikten sonra çözüm de yalnızca silah bırakma ve silah bırakanlar için hukuki çerçeve olarak öne

çıkıyor. Bunun için ilk şart, “terör örgütünün” kayıtsız şartsız silahsızlanması ve feshi ve bunun devlet kurumları tarafından teyidi. MHP silah bırakıp “teslim olan” kişilerin topluma entegrasyonu için genel olarak çekingen olmayan ve çok detaylı olmasa da kendi pozisyonunu açıkça ifade eden bir hukuki sistem de öneriyor. Buna karşın af ve beraat anlamına gelebilecek düzenlemelerden kaçınıyor. Umut hakkına da doğrudan Abdullah Öcalan’la ilişkilendirilmeden bile olsa değiniliyor. Öte yandan “Türk devlet aklının şefkati” ile MHP Lideri Devlet Bahçeli’nin bu süreçte üstlendiği rol arasındaki paralellikler çiziliyor. Bölgesel riskler, özellikle İsrail’in yayılcı politikaları ve Suriye/Irak’taki otorite boşlukları, Türkiye’nin bekası için “iç cephenin” yani milli birliğin her zamankinden daha güçlü tutulmasını zorunlu kılmış sayılsa da Türkiye’nin tarihinin en kudretli döneminde olduğu, “kır gerillacılığı” ile devletten koparılabilecek hiçbir tavizin olmayacağına altı çiziliyor ve sürecin devlet açısından hiçbir şekilde mecburiyetten kaynaklanmadığını savunuluyor.

DEM PARTİ: Negatif barışın ötesine çıkmak

➤ **Sorun Teşhisi – Eşit yurttaşlık, tanınma ve demokrasi:** DEM Parti, Kürt meselesini özünde bir “özgürlük, eşitlik ve hukuk sorunu” olarak teşhis ediyor. Partiye göre temel sorun; Kürt halkının siyasal ve toplumsal bir özne olarak tanınmaması ve tekçi ulus devlet anlayışının yarattığı demokratik kriz. Kürt meselesindeki çözümsüzlük; tek bir etnik grubun sorunu değil, Türkiye’nin bütününe yayılan bir hukuksuzluk rejimi, kayyım uygulamalarıyla irade gaspı ve ekonomik-toplumsal çürümenin ana kaynağı olarak tanımlanıyor. Bu sebeple de meseleye bir güvenlik-asayiş sorunu olarak bakmaktansa yapısal dönüşümlere odaklanılması gerektiği vurgulanıyor. Kürt sorunu ve ona bağlı olarak Türkiye’de demokrasinin, hak ve özgürlüklerin, hukukun sisteminin genel sorunlarına dair tespitlerde sıklıkla AİHM, BM gibi kuruluşların kararları, uluslararası sözleşme ve protokoller ve çeşitli araştırma kuruluşlarının çalışmalarına referans veriliyor. ve soruna yaklaşımda Öcalan’ın paradigması ve 27 Şubat 2025 tarihli açıklamaları da damga vuruyor. Varlığın tanındığı, eski mücadele yöntemlerinin anlamını kaybettiği referansları bu yönde değerlendirilebilir. Rapor ayrıca Ortadoğu’da yaşanmakta olan kırılmaların Öcalancı paradigmaya paralel şekilde emperyalist planların bölgeye dayattığı katı ulus devletlerin çözülmesine yoruyor; buna karşın halkların bir arada yaşama iradesi için de fırsatlar sunduğu öne sürülüyor.

➤ **Tarihsel Anlatı - İlk ortaklıklar, 1921 ve 1924:** DEM Parti’nin tarihsel anlatısı, yer yer AK Parti ve MHP’nin metinlerinde görülen tarihi ortaklık ve bir arada yaşama motifleri barındıran (Eyyubi düzeni, Sultan Sencer, Malazgirt, Kurtuluş Savaşındaki ortaklık ve Cumhuriyetin kurucu ortağı olma unsurları ile), Cumhuriyet’in kuruluşundan sonra ise iki temel anayasal kırılma üzerine kurulu olan bir anlatı. 1920’deki ilk meclis ruhu, muhtariyetin gündeme gelmesi demokratik ve yerel çeşitliliği gözetme imkânı barındıran bir ihtimal olarak olumlanırken 1924 Anayasası sonrası geliştirilen anlayış bugüne kadar süren inkârcı ve retçi tutumun başlangıcı olarak gösteriliyor. Buna göre

1924 Anayasası ile başlayan süreç; tekçi, merkeziyetçi ve inkârcı bir ulus devlet inşasının miladı olarak kabul ediliyor. 1925 Takrir-i Sükûn ve Şark Islahat Planı da hemen sonrasında Kürt varlığını "güvenlik sorunu" parantezine hapseden tutumun devamı olarak görülüyor ve bu sürecin Ağrı ve Dersim katliamlarıyla Kürt halkıyla devlet arasında kalıcı bir travmaya dönüştüğü vurgulanıyor. PKK, bu tarihsel inkâr ve isyan denkleminin modern dönemde yapısal bir sonucu olarak okunuyor. Örgütün kuruluşundan hemen sonrasında 12 Eylül darbesi ve özelinde Diyarbakır Cezaevi uygulamaları, modern Kürt siyasallaşmasının en güçlü direniş ve hafıza merkezlerinden biri olarak vurgulanıyor.

- **Genel Çerçeve - Demokratik Ulus ve Pozitif Barış:** DEM Parti, çözümü geleneksel devlet merkezli uzlaşların ötesinde, Öcalan'ın "Demokratik Modernite" ve "Demokratik Ulus" paradigması içinde arıyor. Sadece silahların susması (negatif barış) yeterli görülmemekle; yapısal eşitsizliklerin ortadan kaldırıldığı, demokratik entegrasyonun sağlandığı "pozitif barış" hedefleniyor. Çözüm; jeopolitik, yerel demokrasi, Demokratik Cumhuriyet, ortak hafıza ve toplumsal cinsiyet özgürlüğü gibi on farklı düzlemde inşa edilen bir "toplumsal sözleşme" olarak çerçeveleniyor ve yeni anayasa ihtiyacına da kısaca değiniliyor. Öte yandan raporda bir başlık tamamen Abdullah Öcalan ve barışın kalıcı hale gelmesi için onun baş muhatap olarak rolünü oynayabileceği özgür çalışma koşullarının sağlanmasının üzerinde duruluyor.

Yeni Yol: Sadece çözüm

- **Sorun teşhisi – Meseleye değil süreç yönetimine dair tespitler:** Yeni Yol Grubu'nun raporunda Kürt meselesi ve etrafında yaşanan sorunların tarihçesine, kök nedenlerine sorunun neden olduğu toplumsal, politik ve ekonomik maliyetlere "içinde bulunduğumuz sürecin gereklilikleri ve ihtiyaçları" nedeniyle yer verilmiyor. Bunun yerine, iki ana başlıkta hazırlanmış raporda ilk olarak süreci ihtiyaçlarına uygun yasal düzenlemeler; ikinci başlıkta ise genel demokratikleşme, temel hak ve özgürlükler ve idari sistemde gözlemlenen aksaklıklarla ilgili öneriler sunuluyor. Bu daha yapısal reformlarsa silahsızlanma sürecinin gidişat ve neticesinden bağımsız olarak ele alınması gerektiği; demokratik standartların iyileştirilmesinin sürece içkin bir pazarlık unsuru olarak sayılmaması gerektiği vurgulanıyor. Sürecin yönetimine dair sorun tespitlerindeyse özellikle sürecin toplumsal destek ve güven kazanması için Cumhurbaşkanı Erdoğan ve AK Partili siyasetçilerin inisiyatif kullanması gerektiği belirtiliyor ve şimdiye kadar bu yöndeki performansın yetersiz olduğu, bunun sürece dair bir kamusal anlatı eksikliği yaratarak toplumsal rıza oluşmasına engel olduğu tespit ediliyor.
- **Tarihsel Anlatı – Sorunun uzun tarihinden süreçlerin kısa tarihi:** Rapor üstte de belirtildiği gibi Kürt meselesine yönelik farklı ve çoğu zaman rekabet halindeki tarihsel anlatı tartışmaların içine "kendi benimsediği" tarih tezleriyle girişmekten kaçınıyor.

Osmanlı merkezileşmesi, erken Cumhuriyet dönemindeki tartışmalar, PKK ile çatışmalar ve 12 Eylül dönemi gibi diğer raporlarda anılan noktaların hiçbiri bu raporda bulunmuyor. Bunun yerine 1993 yılından bu yana çeşitli devlet kurumları tarafından yürütülen ve kamuoyuna yansıyan “en az 13 girişim” olduğu vurgulanarak bu dönemlerde ortaya konan yasal düzenleme ve uygulamalar rapora bir ek halinde eklenmiş. “Güvenlik tedbirleri yanında alternatif ve tamamlayıcı [...] enstrümanlar” olarak nitelenen bu girişimlerde edinilen tecrübelerden de bu süreçte yararlanılması gerektiği savunuluyor.

- ✎ **Genel Çerçeve – Riskler, olanaklar ve öneriler:** Raporda bir çatışma çözümü sürecinin temel aşamalarına, Türkiye’nin bu konudaki özgün ihtiyaçlarına uzun neden sonuç ilişkilerine, felsefi ve ideolojik anlatılara, polemikçi dile girmeden teknik kavrayışı güçlü ve konuları kategorizasyonu bakımından sarıh bir ton hakim. Öneriler hem kısa cümlelerle hem de gerektiğinde somut ayrıntılara girilerek listeleniyor. İçeriklerin neredeyse tamamında Yeni Yol grubunun somut pozisyonu anlaşılabilir ve muğlak ifadelerden kaçınılıyor.

Silahsızlanma Sürecine Dair Teknik Öneriler

Bu başlık altında, silahsızlanma sürecinin hangi hukuki araçlarla, hangi kurumsal mekanizmalar üzerinden ve hangi aşamalar izlenerek yürütülmesi gerektiğine dair partilerin teknik yaklaşımları ele alınıyor. AK Parti ve MHP'nin silah bırakmanın devlet tarafından resmen teyit edilmesini yasal sürecin ön koşulu olarak gören, hukuki adımları bu teyidin sonrasına erteleyen ve geçici ya da özel düzenlemelerle ilerlemeyi öngören çerçeveleri; CHP'nin silahsızlanmanın teknik ve prosedürel boyutuna girmekten kaçınarak meseleyi mevcut hukuk düzenindeki muğlaklıklar ve çelişkili uygulamalar üzerinden tartışması; DEM Parti'nin silahsızlanmayı daha geniş bir barış ve demokratik dönüşüm sürecinin parçası olarak ele alıp kapsamlı ve bütüncül bir “barış yasası” önerisi etrafında konumlanması; Yeni Yol grubununsa DDR literatürüne başvurarak sunduğu çok yönlü öneriler bu bölümde karşılaştırmalı biçimde değerlendiriliyor.

AK PARTİ: Müstakil, farklılaştırılmış ve geçici kanun

- AK Parti, raporunun yaklaşık bir sayfasını silahsızlanma sürecinin gerektirdiği hukuki altyapıya ayırmış. Bu hukuki düzenleme önemli bir şarta bağlanıyor: Devletin örgüt mensuplarının silah bıraktığı veya imha ettiğine dair resmi teyidi. Bu aşama tamamlanmadan hiçbir yasal adım atılamayacağı belirtiliyor.
- Raporda belirtilen teyit ve tespit sürecinde güvenlik kurumları arasındaki koordinasyon, objektif ölçülebilir kriterlere bağlı göstergeler üzerinden yürütülmesi gerektiği öneriliyor.
- Bu süreçte devletin kurumsal arşivlemesi daha sonra yapılabilecek bireysel başvurular veya Meclis denetimleri için önemli bir parça olarak önemseniyor.
- Sürecin özgün ihtiyaçları gereği mevcut yasalara eklemeler yapmak yerine müstakil ve belirli bir süre içinde sadece belli bir amaca yönelik bir kanuni düzenlemenin daha uygun olduğu savunuluyor.
- Teknik olarak, örgüt mensuplarının tek tip bir değerlendirmeye tabi tutulması yerine; kişinin örgüt içindeki konumu, somut eylemleri ve bireysel sorumluluğunun ağırlığına göre farklılaştırılmış bir hukuk modeli öneriliyor. Ancak suç unsurunun ve eylemlerin tespiti farklılaşmanın kapsamı ve bu kapsamda nelerin kovuşturmaya konu edilebileceği somut olarak detaylandırılmıyor.

- ✎ Kanun kapsamında bireylerin sürece uyumu ve topluma entegrasyonunun izlenmesi, denetim sürecinde yeniden suç işlenmesi halinde yeni yasal düzenlemeyle sağlanan imkanların (bu imkanlar detaylandırılmıyor) ortadan kalkması güvence olarak sunuluyor.
- ✎ Silah bırakanların topluma entegrasyonu için bu kişilere yönelik sosyal uyum uygulamaları kadar toplumun da bu kişileri kabul etme kapasitesini arttıracak uygulama ihtiyacına dikkat çekiliyor, ikili-karşılıklı bir uyum mekanizması öneriliyor.
- ✎ Gizli pazarlık iddialarını bertaraf etmek için sürecin maksimum şeffaflık ve kurumsal denetim altında yürütülmesi gerektiği vurgulanıyor. Adalet, İçişleri, Milli Eğitim ve Sağlık gibi bakanlıklar arasında sürekli bir "eşgüdüm mekanizması" kurulması; sosyal, ekonomik ve psikososyal desteklerin bu mekanizma üzerinden verilmesi öneriliyor.

CHP: Silahsızlanmaya ağırlık verilmemiş

- ✎ CHP'nin raporu, AK Parti, MHP ve kısmen DEM Parti raporlarında olduğu gibi silahsızlanma ve toplumsal entegrasyon sürecinin "teknik ve prosedürel tarafını" ele almıyor, bir yol haritası sunmuyor.
- ✎ CHP "Kürt sorununun demokratik çözümü için yapılmasını gerekli gördüğü özel ve genel hukuki düzenlemelere yönelik" kendi ilave çalışmalarını sunmayı vaat etmekle beraber Adalet Bakanlığı'nın bu konudaki çalışmalarını da görmeyi bekliyor.
- ✎ Güven artırıcı önlemler olarak sıralanabilecek ve sürecin ruhuyla çelişkili olarak gösterilen kimi uygulamalara son verilmesi ön planda: Kayyumların hala görevlerine devam etmesi, Kent Uzlaşısı davası iddianamesinde Kürtlerin batıdaki siyasi faaliyetlerinin kriminalleştirilmesi, AİHM ve AYM kararlarına rağmen tutukluluğu devam eden siyasetçiler.
- ✎ Kürt meselesi genel bir demokratikleşme başlığı altında ele alındığı için konunun silahlı boyutunun çözümü ile ilgili detaylı bir paket sunmuyor, sadece mevcut yasaların (TMK ve TCK) kimin terörist olup olmadığını keskin çizgilerle belirleyemediğini, bu muğlaklığın giderilmesi gerektiğini savunuyor, infaz düzenlemeleriyle ilgili özellikle cezaevi idare ve gözlem kurullarına yönelik eleştirilerini dillendiriyor.

MHP: Erteleme ve azaltmayı öngören sürecin ruhuna uygun müesseseler

- ✦ MHP'nin de hukuki düzenlemeler için ilk ve en önemli şartı, PKK ve etrafındaki (Suriye'de YPG dâhil) tüm yapı, unsur ve bileşenlerin birlikte kayıtsız şartsız feshini ilan etmesi.
- ✦ AK Parti raporundaki gibi sürecin en kritik teknik aşaması, örgütün fiili varlığının sona erdiğinin resmen doğrulanması olarak öne çıkıyor. Buna göre öncelikle silahların tam olarak teslim edildiği ve örgütsel yapının dağıtıldığı, MİT ve TSK tarafından oluşturulacak bir teyit mekanizması tarafından doğrulanmalı.
- ✦ Bu mekanizmanın hazırlayacağı ayrıntılı rapor Cumhurbaşkanı'na arz edildikten sonra, Meclis kendi iradesiyle hukuki düzenleme aşamasına geçebilir.
- ✦ MHP, örgüt mensuplarının adli mercilere teslim olması ve topluma kazandırılması için kademeli bir hukuki yol haritası sunuyor, bunun için mevcut yasal müesseselerin (TCK 221 etkin pişmanlık ve CMK 171, 231 gibi) bir zemin oluşturabileceğini savunuyor:
 - TCK m 221'e göre örgüt faaliyeti çerçevesinde suç işlememiş, sadece üyelik düzeyinde kalmış kişilerin teslim olması halinde cezasızlık (etkin pişmanlık) hükümlerinden yararlanması mevcut durumda uygulanır.
 - Fakat örgüt üyeliğinden hakkında soruşturma olanlar için, soruşturmanın devam etmesi "sürecin ruhuna aykırı" olacağından bir yasal düzenlemeyle soruşturmanın ertelenmesi öngörülebilir.
 - Kovuşturma aşamasında olanlar (davasası devam edenler) içinse ya yargılama devam edilip mahkumiyet çıkarsa HAGB yoluna gidilir ya da sürecin ruhuna daha uygun olan, yargılamanın durdurulmasını öngören özel bir yasal düzenleme kabul edilebilir.
 - Durdurma ve erteleme kararı esnasında kişiler denetime tabi olur ve bu süre içinde suç işlenmemesi durumunda kovuşturmaya yer olmadığı kararı veya davanın düşmesi kararı verilebilir.
 - Bu yasal düzenleme yapıldığında henüz kararı kesinleşmemiş (yargı yolu açık olan) dosyalar için de uygulanabilir.
 - İnfaz hukuku bakımından da mahkumların durumunda bir iyileşme TBMM'nin bir infaz kanunu değişikliği yapmasıyla mümkün olur.

- MHP raporunda son olarak umut hakkının ne olduğu ile ilgili kısa bilgilendirme bölümü yapıyor, fakat bu hakkı Öcalan'ın durumu bağlamında tartışmıyor.

DEM Parti: Barış Yasası ve TCK/TMK'da kapsamlı reformlar

- DEM Parti raporunda silahsızlanma süreci, "**Barış ve Demokratik Toplum Süreci**" olarak adlandırılan daha geniş bir siyasal ve toplumsal dönüşümün ilk parçası ve bir geçiş dönemi olarak ele alınıyor. Bununla beraber DEM Parti raporunda da bu başlık altında sıralanabilecek teknik ve hukuki öneriler bulunuyor:
- Rapor boyunca öneriler farklı başlıklar altında veriliyor; komisyonun dinleme faaliyetlerinden ve DEM Parti'nin halk buluşmalarından beslenen talepler, hızlı hukuki adımlar ile uzun erimli yapısal dönüşümler zaman zaman iç içe geçiyor ve tekrarlar göze çarpıyor.
- AK Parti ve MHP raporlarından farklı olarak DEM Parti silahsızlananların topluma entegrasyonunu salt adli bir süreç olmaktan çıkarıp devletin kısa vadede ceza sistemi dışında atması gereken adımları da sıralıyor.
- Hukuki açıdan raporun temel önerisi, AK Parti ve MHP raporlarında da savunulduğu gibi, belli bir amacı hedefleyen ve müstakil bir "barış yasası" ya da "demokratik entegrasyon yasası" çıkarılması. Raporda bu iki ifade çoğu yerde birbirinin yerine kullanılıyor.
- Bu yasanın bütüncül uygulanması gerektiği vurgusuyla, AK Partinin cezada farklılaştırma yönteminden ayrışıyor. Silah bırakanların geçmiş eylemleri ve sorumlulukları bakımından farklılaştırılıp (suç işleyen/işlemeyen gibi) adli sürecin buna göre sürdürülmesinin öznel ve keyfi değerlendirmelere sebep olacağı endişesiyle; sürecin ruhuna uygun bütüncül bir yasa öneriyor.
- MHP'nin raporuyla da silah bırakanlar için siyaset yolunun açık tutulması tespitiyle ayrışıyor, çünkü MHP bu kişiler için denetim süreçleri boyunca siyaset yasağı getirilmesi gerektiğini de savunuyor.
- Parti, bu konuda yapılacak yasal düzenlemelerden önce, sürecin ruhuna uygun olacak şekilde İçişleri Bakanlığı'na kayyum uygulamalarının sona erdirmesi için de çağrıda bulunuyor.
- Bu süreçte Terörle Mücadele Kanunu'nun tamamen kaldırılması gerektiğine yönelik gerekçeler sunuluyor. TCK ile TMK arasında mükerrer hükümlerin bulunduğu, terör tanımlarının muğlaklığı gibi sebeplerden tekrar düzenleme öngörüyor.

- Barış sürecinde rol alan kişilerin de yasal güvenceye kavuşturulması ihtiyacıyla geçmiş çözüm sürecinde yürürlüğe konan ilgili yasanın güncellenmesi ihtiyacına değiniyor.
- Umut hakkı ilkesi gereği AİHM içtihatları ve Bakanlar Kurulu kararları doğrultusuna Öcalan'ın durumunun tekrar değerlendirilmesi ve sürecin etkili sürdürülmesi için üstlendiği rol de göz önüne alınarak, özgür çalışma ve iletişim koşullarına kavuşması gerektiği savunuluyor.
- Öte yandan günlük hayatın normalleşmesi ve sürece güvenin artırılması için Kürtlerin yoğun yaşadığı illerde sık görülen zırhlı araç devriyeleri, kontrol noktaları gibi çatışma dönemi uygulamaları Türkiye genelindeki seviyelere çekilmeli vurgusu var. Kara mayınlarının temizlenmesi, çatışmalı dönem ihtiyacı olan karakol inşaatlarının durdurulması, mera ve yayla yasaklarının kalkması gibi hızlıca atılabilecek adımlar sırlanıyor.

Yeni Yol: “Silahsızlanma ve Toplumsal Bütünleşme Yasası” için beklemeye gerek yok

- Yeni Yol Grubu raporunda; silahsızlanmayı uluslararası standartlarda tanımlanmış çok boyutlu bir **DDR (Silahsızlanma, Tasfiye ve Yeniden Entegrasyon)** süreci olarak ele alıyor. Bu literatüre dayanarak kavram karmaşasına ve farklı dünya örneklerine girmeden sürecin hangi teknik, hukuki ve sosyal aşamalarda ele alınması gerektiği ve devletin hem güvenlik hem yönetiminde nasıl "yeni bir mimari" kurmaya fırsat tanıdığı tarif ediliyor.
- Güven arttırıcı adımlar güncel siyasi tartışmalara da değinilerek listeleniyor. Öneriler, CHP ve DEM Parti raporlarındaki yürütülen süreçle çelişen uygulamalarla paralellikler taşıyor: AİHM ve AYM kararlarının uygulanması, kayyum uygulamasına son verilip belediye başkanlarının göreve iadesi, hasta hükümlü ve tutsakların durumunda iyileştirme, siyasi partilere yönelik yargı aracıyla siyasi müdahalelerin son bulması, keyfi cezaevi uygulamaları ve infaz sistemindeki aksaklıkların düzeltilmesi...
- Yeni Yol Grubu, örgütün silahlı varlığına son verilmesi sürecinin Birleşmiş Milletler tarafından kurumsallaştırılan üç temel aşama üzerinden yürütülmesini öneriyor:
 - o **Silahsızlanma (Disarmament):** Silahların toplanması, kayıt altına alınması, etkisizleştirilmesi veya imha edilmesi süreci,
 - o **Demobilizasyon/Tasfiye (Demobilisation): Silahlı** yapıların çatışma kapasitesinin kurumsal olarak sonlandırılması ve üyelerin yeni hukuki statülere veya adli süreçlere dahil edilmesi,

- o **Yeniden Entegrasyon (Reintegration):** Eski örgüt mensuplarının sivil hayata dönüşlerini, sosyal ve ekonomik ağlara katılımını sağlayan, geri dönüşsüz bir bütünleşme süreci.
- Sürecin hukuki alt yapısı için özel yasa veya genel yasal düzenlemeler ayrımında Yeni Yol; AK Parti, MHP ve DEM Parti'nin de önerdiği gibi "**Silahsızlanma ve Toplumsal Bütünleşme Yasası**" adıyla bir özel yasanın daha işlevli buluyor. Bununla beraber diğer opsiyonun da (sürece uygun kalıcı genel düzenlemeler) seçilebileceğini, ancak özel yasa çıkartılacaksa bunun benzer durumlar için -örneğin silah bırakan başka bir örgütün mensubu veya kendiliğinden münfesi hale gelmiş örgütler- de uygulanması gerektiğinin altını çiziyor.
- Rapora göre yasa sonucu; hakkında soruşturma bulunmayan örgüt mensupları, soruşturma-kovuşturma aşamasındaki kişiler, infaz aşamasındaki kişilerin durumunu kapsanmalı açık, öngörülebilir ve uygulama birliğini sağlayacak bir düzenleme hayata geçirilmeli. Yeni Yol'un raporu, adli süreçlerin farklı aşamalarındaki dosyaları kapsamı bakımından MHP'nin raporuyla benzeşiyor.
- Yasada suçun niteliği ve ağırlığına göre "kademeli bir değerlendirme" yapılarak infaz erteleme, durdurma veya alternatif yaptırım uygulamaları öneriliyor. Kademeli değerlendirme ifadesi ile AK Parti'nin farklılaştırılmış kanun önerisi benzeşiyor.
- Bu yasal düzenlemenin yapılması için silahların tamamen bırakılmış olduğuna dair resmi teyit bekleme mekanizması da "istenen faydayı sağlamaktan uzak" bulunuyor. Silahlarını bırakmak isteyen örgüt mensuplarının entegrasyonuna başlanabileceği, varsa silah bırakmayan gruplarla da mücadelenin eş zamanlı devam edebileceği savunuluyor.
- Sürece dahil olan tüm aktörlerin yasal güvenceye kavuşması gerektiği vurgulanıyor.
- Geçiş dönemi adaletine kısaca değinilip somut olarak zorla kaybetme vakalarının aydınlatılması örneği dışında detaylandırılmıyor.
- Cumhurbaşkanı silahlı silahlı ve güvenlik mutabakatları gibi alanlarda hızlı adım atabilmesi için Meclis tarafından sınırları çizilmiş ve denetlenebilir bir yetki verilmesi öneriliyor.
- TBMM'ye düzenli rapor sunan; meclis, ilgili bakanlıklar, yerel yönetimler ve sivil toplumdan oluşan bir Bağımsız İzleme ve Denetim Komisyonu kurulması öneriliyor.
- Çatışma ortamından gelen bireyler için, özellikle kadın ve çocuk mahpuslar öncelikli olmak üzere, rehabilitasyon ve psiko-sosyal destek programlarının önemine değiniyor.

- ✎ Kamu düzenini ve devlet egemenliğini sarsıcı eylem ve girişimlere karşı önlemler alınması geçmiş süreçte olduğu gibi yol kesme, vergi alma belli bölgelerde alan hakimiyeti gibi girişimlere karşı sıfır tolerans gösterilmesi gerektiği yönünde uyarılarını dile getiriyor.
- ✎ Son olarak söz konusu Komisyon çalışmaları esnasında siyasi partilerin yakaladığı uyum ve saygın diyalog zemininin faydalarına vurgu yapılarak bu örnekten hareketle daha uzun erimli reformları tartışmak üzere bu komisyonun çalışmaları sona erdirmesinden sonra yeni bir komisyon kurulması öneriliyor.

Demokratikleşme & Hukuk Sistemine Dair Yapısal Öneriler

Bu bölüm, silahsızlanma sürecinin ötesinde, kalıcı bir barış ortamının hangi demokratik ve hukuki düzenlemelerle mümkün kılınabileceğine dair partilerin yaklaşımlarını karşılaştırmalı biçimde ele alıyor. AK Parti'nin demokratikleşme ve hukuk alanında ağırlıklı olarak geçmiş reformları referans alarak geleceğe dönük sınırlı ve muğlak sinyaller vermesi; CHP'nin Kürt meselesini de içine alan genel bir yönetim ve hukuk krizi tespitinden hareketle kapsamlı bir kurumsal restorasyon paketi önermesi; MHP'nin yapısal dönüşüm taleplerine mesafeli durarak milli devletin kurucu kodlarını ve mevcut anayasal çerçeveyi savunan, daha çok "yapılmaması gerekenler" üzerinden kurulan yaklaşımı; DEM Parti'nin barış sürecini geçiş dönemi olarak ele alıp uluslararası hukuk referansları ve ideolojik bir çerçeve eşliğinde köklü anayasal ve kurumsal dönüşümler talep eden geniş seti; Yeni Yol'unsa sürecin bir aşaması veya koşulu olarak ele alınmamasını savunduğu önerileri bu bölümün karşılaştırmalı analizini oluşturuyor.

AK Parti: Geçmiş başarılar ve sınırlı, muğlak vaatler

- AK Parti raporunda "Demokratikleşme ve Hukuk Sistemi" başlığı altında ele alınabilecek unsurlar, iktidar partisi olmanın da bir sonucu olarak, geleceğe dönük öneriler olmaktan çok geçmiş dönemde yapılanlar olarak öne çıkıyor. Bu konuda çok kapsamlı bir paket önerisi mevcutta demokrasi eksikliği anlamına geleceğinden hukuk alanındaki sistematik aksaklıkları tanımayı da gerektireceğinden iktidar partisi olarak bundan kaçınılmış olabilir.
- AK Parti'nin daha önceki dönemlerinde gündeme gelen 2009 ve 2013 süreçleri ve AB uyum süreçleri çerçevesinde atılan OHAL'in kaldırılması, sivil-asker ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi, DGM'lerin kaldırılması, Kürtçe seçmeli ders ve yayın uygulamaları, kimi kamu hizmetlerinin Kürtçe olarak da sağlanması ve dilin kullanımı üstündeki yasakların kaldırılması ve TCK/TMK'da özgürlükler lehine yapılan değişiklikler gibi adımlar vurgulanarak yapısal değişiklik ve iyileştirme ihtiyacının çoğunu AK Parti iktidarının karşıladığı sonucuna varılıyor.
- Bununla beraber demokrasi standartlarını "daha da yükseltmek" adına detaya girilmeden sürecin başarıyla sonuçlanmasıyla birlikte hangi alanlarda değişimlerin beklenebileceğinin ipuçları da raporda sınırlı ölçüde bulunuyor.
- Siyasi Partiler Kanunu'nda yüksek standartlı demokrasi yolunda ilerlemek için yapılabilecek değişiklikler; terörün ortadan tamamen kaldırılmasından sonra terör dolayısıyla alınan hukuki-idari tedbirlere gerek olmayacağı; demokratik ve hukuki

standartları ve kapasitesi daha yüksek bir yapısal, idari, finansal yapının oluşumuna dönük reform ve düzenlemeler gibi ifadeler neredeyse hiç detaylandırılmadığı için bu bölümde bir niyet beyanı olmanın ötesinde geçememiş görünüyorlar.

CHP: En kapsamlı bölüm

- CHP'nin sunduğu raporda Türkiye'deki hükümet sistemi, yasa önünde eşitlik, güçler ayrılığı gibi başlıklar altında genişçe işlenen yapısal dönüşümler, Kürt meselesi ve onun konuşulduğu çatışmalı alanın çözümüyle kendini sınırlandırmıyor. Bunun yerine Kürt sorunu ve barış ortamının bozulması da dahil birçok komplikasyona sebep olan yapısal sorunlar tek tek ele alınarak toptan bir restorasyon paketi özellikleri gösteren bir öneriler dizisi olarak işleniyor. Nitekim AK Parti iktidarının son dönemlerinde gittikçe artmakla beraber özellikle 19 Mart operasyonları sonrası geline noktanın bir ikili hukuk sistemi yarattığı tespiti sıkça yapılıyor.
- CHP'nin kendi kurumsal kimliğiyle karşı karşıya olduğu ama Türkiye'yi ve Kürt meselesini de temelden ilgilendiren bir konu olarak başta Anayasa Mahkemesi ve onun kararları olmak üzere anayasal kural ve kurumların yeniden işler hale getirilmesi esas çözüm olarak öne çıkıyor. Bu bakımdan Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının hiçbir siyasi engel olmaksızın derhal uygulanması şart koşuluyor.
- Yine hem son dönemki CHP operasyonlarını ve yargı baskısını hem de tarihsel olarak Kürt meselesinin hukuki mücadeleler veçhesini ilgilendiren, hak ihlallerini yerine getirmeyen savcılar hakkında disiplin soruşturmaları ve devletin ödediği tazminatların ilgili yargı mensubuna rücu edilmesi ön görülüyor.
- Rapor bir önceki bölümde değinilen TCK/TMK'daki muğlaklıkların giderilmesi önerisi dışında, Cumhurbaşkanına hakaret suçunun kaldırılması, kamuoyunda sansür kanunu olarak bilinen kanunun yürürlükten kaldırılması, kayyum uygulamasının ilgası ve görevden uzaklaştırılan belediye başkanlarının yerine gelecek kişi için belediye meclislerine seçim yetkisi, seçim barajının yüzde 3'e, hazine yardımı için gerekli oy oranının yüzde 1'e indirilmesi, TBMM denetim yetkisini arttırmak için bazı komisyon başkanlıklarının muhalefet partilerine verilmesi gibi genel demokratikleşme unsurları içeren bir öneri paketi sunuyor.
- Ayrıca cezaevi idare ve gözlem kurullarının keyfi infaz uygulamaları ve infaz rejiminde yapılan sık değişiklikler sonucu oluşan tutarsızlıklar "örtülü af" mantığıyla eleştiriliyor.
- Raporda Alevilerin talepleri ve karşılaştıkları ayrımcılıklarla da geniş yer verilmiş. Cemevlerine ibadethane statüsü verilmesi, zorunlu -veya yasal olarak olmasa da pratik olarak zorunlu hale getirilen- din dersi uygulamasına son verilmesi, Madımak'ın bir utanç müzesi yapılması, Kültür Bakanlığı'na bağlı Alevi-Bektaşî Kültür ve Cemevi

Başkanlığı'nın kapatılıp Alevilerin önemli inanç ve tarih merkezlerinin yönetimini Alevi kurumlarına ve onların uygun gördüğü üst yapılara devredilmesi, TCK'da yapılacak bir değişiklikle kamu hizmetine alımlarda ayrımcılığın tespit edilip cezalandırılması bu kapsamda öne çıkıyor.

- Özel olarak Kürt meselesi için yapılan önerilerde de 21 Mart'ın "Nevroz Bayramı" olarak resmî tatil ilan edilmesi, adları değiştirilen yerleşim yerlerinin eski adlarının iadesi, "Dersim olaylarının" araştırılması için Dersim arşivinin açılması, (5 No'lu) Diyarbakır Cezaevinin İnsan Hakları ve Demokrasi Müzesi yapılması, faili meçhul cinayetlerde zamanaşımının kaldırılması gibi daha çok geçmişle yüzleşme ve geçiş dönemi adaleti unsurları içeren bir yaklaşım sergileniyor.
- Ana dil hakkında, "[CHP] programında ana dilde eğitim; demokratikleşme ve eşit yurttaşlık temelinde ele alınmıştır. Bu kapsamda ana dil bir hak olarak kabul edilmiştir. Bu yaklaşımla tüm yurttaşların ana dilini öğrenme, kullanma ve geliştirme hakkı sağlanacak[tır]" ifadesi yer alıyor ancak alıntılanan bölümde ana dilde eğitimin mi yoksa ana dil öğretimi ve kullanımının mı bir hak olarak görüldüğü ve sağlanacağı farklı kullanımlar nedeniyle muğlak kalıyor.
- Ayrımcılık ve nefret suçuna karşı yasal önlemlerin arttırılmasına dönük de birtakım öneriler var. "Türkiye nefret suçu düzenlemesi olmayan az sayıdaki Avrupa ülkesinden biridir" tespitiyle sığınmacılar, Aleviler, gayri müslimler, LGBTİ+'lar ve başka toplumsal kesimlere yönelik nefret suçlarına karşı önleyici ve koruyucu yasal mekanizmalar öneriliyor.

MHP: Yapılmayacaklar listesi

- MHP'nin raporu, silahsızlanma ve silahsızlanan örgüt mensuplarının toplumsal entegrasyon sürecine dair somut öneriler içerse de süreci de daha çok bir silahsızlanma ve terörün bitirilmesi süreci olarak ele aldığı için bu teknik boyutun ötesinde yapısal reform tartışmaları yürütmüyor. Çözüm yaklaşımı daha sınırlı ve dolaylı: daha çok hangi adımların atılmaması gerektiği ve hangi hassasiyetlerin korunacağı konuşuluyor.
- Aksine, yürütülmeye çalışılan bu yapısal, demokratik dönüşümlerle ilgili çok kısıtlı bir alan bırakarak bu taleplerin karşısında konumlanıyor ve adeta bir yapılmaması gerekenler listesi sunuyor. Dolayısıyla MHP'nin yaklaşımı bir DDR süreci bakımından somut ve girişken olsa da raporun temel tezleri sebebiyle (ortada bir Kürt sorununun olmadığı gibi) pozitif barış perspektifiyle ele alınmaktan uzak durumda.
- MHP öte yandan karşısında konumlandığı yapısal reform talepleri ile ilgili raporunda uzun, argümantatif tartışmalar yürütmekten de kaçınmıyor. Sorun teşhislerinden itibaren vatandaşlık tanımında, ulus devletin kuruluş kodlarında, devletin genel

yaklaşımında dışlayıcı, ayrımcı, inkarcı bakışın olmadığından hareket ettiği için güncel Anayasa 66. madde veya ana dilde eğitim gibi konularda değişiklik taleplerinin neden gerçekleştirilemeyeceğini izaha girişiyor.

- Rapor temel hak ve özgürlüklerle siyasal talepleri birbirinden ayırıştırarak kişilerin eşit birer yurttaş olmaktan kaynaklanan talepleri ile siyasal bir suje, bir kolektif olarak yasal zeminde tanınma talepleri arasındaki farka dikkat çekiyor; ortak bir millet dışında - Lozan'dan kaynaklanan azınlık statüsü sayılmazsa- anayasal olarak hiçbir etnik-kültürel gruba bu tanınmanın sağlanmadığını ve sağlarsa bunun üniter, milli devletin altını oyacak bir Lübnanlaşma riski taşıyacağını ileri sürüyor.
- Yine Anayasa'nın 66.maddesindeki vatandaşlık tartışmaları ile ilgili söz konusu maddenin bir vatandaşlık tanımı yapmadığını, ortak bir kültür ve tarihe yaslanan bir millet, bir üst kimlik tanımı yapıldığını bu milletin de biyolojik veya ırkçı saiklerle belirlenmediğini tarihsel örneklerle açıklamaya girişiyor.
- Ana dil konusunda da bir ayrıma giderek ana dilin öğretilmesinin bir insan hakkı fakat ana dilde eğitimin ortak resmi dil ve ortak kamusalılığı zedeleyecek bir uygulama olacağını belirtiyor.
- MHP'nin negatif değil pozitif açıdan (yapılmamasını değil yapılmasını) önerdiği bir adım olarak AİHM kararlarının uygulanması gerekliliğine de raporda yer verilmiş. AİHS ve AİHM kararlarının anayasal sistemimize entegre edilmesi sürecinin serencamına değinildikten sonra AİHM kararlarının yerine getirilmek durumunda olduğunu, kararlara konu olan kişilerle ilgili düşüncelerimizin bu kararları uygulama zorunluluğunu gölgelemeyeceği vurgulanıyor. AYM kararları için de bağlayıcılıkları kabul edilmekle birlikte AYM'nin bir süper temyiz mahkemesi işlevi göremeyeceği şerhi düşülüyor.

DEM Parti: Kalıcı barış için güçlü reformlar ve Öcalan perspektifi

- DEM Parti altı bölümden oluşan raporunun dört bölümünü genelde Kürt meselesinin çözümü özelde ise bir önceki başlık altında incelenen silahsızlanma sürecinin hukuki altyapısına dair geniş önerilere ayırmış.
- Önerilerin benzer başlıklar altında ayrılması raporda aynı somut önerinin birkaç farklı yerde tekrar etmesine, bazı önerilerin hangi aşama için planlandığının anlaşılmasına sebep oluyor. Örneğin kadın hakları ve cinsiyet eşitliği ya da gençlik başlıklarının bu toplumsal öznelerin yürütülen süreç bağlamındaki rolleri ve beklentileri bakımından mı yoksa çatışma çözümü sürecinden bağımsız kendi müstakil sorunları bakımından mı işlendiği raporun yapısı içinde yer yer karışabiliyor.

- Raporda Komisyon dinleme faaliyeti sonucu elde edilen öneriler sıralanmış ve son bölümde de partinin “Barış ve Demokratik Toplum Buluşmaları” sonucu derlediği öneriler sunulmuş. Ancak Komisyon dinleme faaliyetlerine dayandırılarak yapılan öneri ve tespitlerin seçici bir şekilde yapıldığı, yani sunulan önerilerin DEM Parti’nin kendi yaklaşımına uygun sunumlardan seçildiği anlaşıyor.
- Bununla beraber bu anlaşılmayı zorlaştıran boyutlar aşıldığında partinin demokratikleşme ve hukuk sistemine dair ortaya kapsamlı bir öneri paketi sunduğu; bu önerilerini sıklıkla BM kararları, protokolleri, Türkiye’nin tarafı olduğu uluslararası sözleşmeleri, AİHM içtihatları ve çeşitli araştırma kuruluşlarının farklı konularda yapmış olduğu raporlama çalışmalarına ve bazı akademik yayınlara referansla sunduğu görülüyor.
- Öneriler bu teknik dayanakların dışında ideolojik bir arka plana da yaslanıyor. Öcalan’ın Demokratik Ulus ve Demokratik Cumhuriyet kavramsallaştırmaları ekseninde mevcut idari ve hukuki yapının köklü bir değişimden geçmesi gerektiği savunuluyor.
- DEM Parti Kürt meselesinin kalıcı çözümü ve kalıcı barış için buna uygun bir toplumsal sözleşme, yani anayasa değişikliğinin gerekli olduğunu ifade etmekle birlikte raporda bu aşamadan önceki tüm süreç için öneriler sıralanıyor ve bu dönem geçiş dönemi olarak ele alınıyor.
- Raporda İstiklal Mahkemelerinden, Sıkıyönetim mahkemelerine, sonra DGM’lere ve OHAL uygulamalara bugünse HSK kararlarıyla ihtisaslaşma adı altında kurulan özel yetkili ağır ceza mahkemelerine Kürt meselesini devletin bir istisna yaratma geleneğini takip eden aynı hat üzerinden okuyor. HSK kararlarıyla mahkeme kurulmasının anayasaya aykırı olduğu teziyle bu mahkemelerin kapatılması öneriliyor.
- İfade özgürlüğünü baskıladığı ve TCK ile birlikte paralel bir ceza rejimi yarattığı tespit edilen TMK’nın tamamen kaldırılması öneriliyor.
- CHP ve MHP raporlarına benzer şekilde AİHM ve AYM kararlarının bağlayıcılığı vurgulanıyor. Özellikle Selahattin Demirtaş ve Osman Kavala gibi dosyalar hatırlatılarak hiçbir siyasi direnç gösterilmeden kararın uygulanması talep ediliyor.
- CMK’da değişikliğe gidilerek gizli tanık uygulamasının kaldırılması, gözaltı sürelerinin kısaltılması, tutukluluk sürelerinin AİHM içtihadına uygun hale getirilmesi, hasta tutukluların durumunun iyileştirilmesi isteniyor. Ayrıca CHP’nin raporunda olduğu gibi cezaevi idare ve gözlem kurullarının bir yargı merciine dönüşmüş olması eleştiriliyor. Bunun yanında yürütmeye yönelik bir öneri olarak çatışmalı dönemlerde ve bu dönemin ihtiyaçları esas alınarak atanmış cezaevi müdürlerinden, emniyet müdürlerine,

kaymakamlara ve valilere kadar atamaların yeni dönemin ruhu esas alınarak gözden geçirilmesi öneriliyor.

- ✎ Ayrımcılık ve nefret suçları açıkça detaylandırılarak TCK'da özel bir bölümde düzenlenmesi gerektiği savunuluyor. TCK'da ifade özgürlüğünü kısıtlayan maddeler ve toplantı ve gösteri yürüyüşlerini kısıtlayan uygulamaların kaldırılması isteniyor.
- ✎ Türkiye'nin onaylamadığı ya da beyan, çekince koyarak onayladığı sözleşme ve protokollere tam olarak taraf olunması gerektiği özellikle belirtiliyor. Bu da Roma Statüsü (Uluslararası Ceza Mahkemesinin yargı yetkisini tanıma), Cenevre Sözleşmelerine ek 1 ve 2 nolu protokoller, BM Zorla Kaybetmelere Karşı Sözleşmesi'nin onaylanması; BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 27. maddesine, BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 13. maddesine, BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin ilgili maddelerine konulan çekincelerin kaldırılarak ana dilde eğitim ve kültürel hakların güvence altına alınmasını öngörüyor. Benzer şekilde AİHS'in EK 1 ve 12 No'lu protokollerine koyulan çekinceler kaldırılarak Alevi çocuklar için zorunlu din dersi uygulamasına son verilmesi ve ayrımcılıkla mücadelede tam uyum sağlanması isteniyor. Son olarak Türkiye'de yerelleşme tartışmaları bakımında uzun yıllar konu olmuş Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na konulan çekincenin de kaldırılması çağrısı yapılıyor.
- ✎ OHAL KHK'ları ile ihraç edilen ve hakkında beraat/takipsizlik kararı olanların derhal görevlerine iadesi ve "iltisak-irtibat" kavramlarının hukuktan ayıklanması talep ediliyor.
- ✎ Seçilmiş belediye başkanlarının görevden alınmasına imkân veren mevzuatın iptal edilmesi ve kayyım rejiminin tüm sonuçlarıyla ilga edilmesi isteniyor.
- ✎ Kürtçe başta olmak üzere tüm ana dillerin örgün eğitimde ve kamu hizmetlerinde (sağlık, yargı, belediye) kullanımının anayasal ve yasal güvence altına alınması talep ediliyor.
- ✎ Anayasa'daki vatandaşlık tanımının etnik vurgulardan arındırılarak, tüm kimlikleri kapsayan hukuki bir aidiyet bağı olarak yeniden düzenlenmesi öneriliyor ancak somut bir tanım cümleye dökülmemiş.
- ✎ Cemevlerine ibadethane statüsü verilmesi, zorunlu din derslerinin kaldırılması ve devletin inançlar karşısında tarafsız olduğu özgürlükçü bir laiklik modelinin inşası isteniyor.
- ✎ Geçmişte yaşanan ağır hak ihlallerini ve faili meçhul cinayetleri araştırmak üzere bağımsız bir Hakikat ve Adalet Komisyonu kurulması öneriliyor ve kamu görevlilerinin işlediği suçlarda izin sisteminin kaldırılması ve insanlığa karşı suçlarda zamanaşımının işletilmemesi yapısal bir reform olarak savunuluyor.

- Diyarbakır 5 No'lu cezaevinin utanç müzesi yapılması, çatışmalarda ölenlerin defnedildikleri yerler için mezarlık statüsü ve yas hakkının korunması, “Kürt toplumsal hafızasında yer etmiş” tarihsel isimlerin (Şeyh Said, Seyit Rıza, Said-i Kurdî/Nursî gibi) mezar yerlerinin açıklanması gerektiği yine bir geçiş dönemi adaleti perspektifiyle ele alınıyor.
- Milli Eğitim müfredatına barış eğitimi, çatışma çözümü ve çok kültürlülük gibi modüllerin eklenmesi öneriliyor.

Yeni Yol: Süreç vesilesiyle ama “süreçten bağımsız olarak”

- Yeni Yol Grubu raporunda Türkiye'nin hükümet sistemi, temel hak ve özgürlükler, demokratikleşme gibi başlıklarda değerlendirilebilecek unsurlar için geniş yer verirken aynı zamanda bu reformların yürütülen sürecin bir aşamasına koşullu olarak ele alınmaması gerektiği nedenleriyle sıkça tekrarlanıyor.
- Türkiye'de demokratikleşme, güçler ayrılığı, yargı bağımsızlığı gibi alanlarda yapılması istenen düzenlemelerin pazarlık unsuru sayılmaması ve öyle algılanmaması gerektiği vurgulanıyor. Çatışma çözümlerinin bu gibi alanlarda reformlar yapılması için kanallar açtığı -ve barış ortamının kalıcılılaşması için bu reformlara ihtiyaç duyduğu- tespiti yapılmakla beraber, bu adımların sürecin bir parçası olarak görülmemesi için de rapor bir ayırım yapma gayreti içinde.
- Yeni Yol Grubu, Komisyon'dan beklenen çalışmalardan biri olarak üstünde durduğu bu yapısal dönüşümleri genel olarak yönetim/hükümet sistemi ve anayasa, yargı bağımsızlığı ve hukuk devletinin restorasyonu, ceza mevzuatında özgürlükçü reformlar, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve özelde de vatandaşlık, ana dil, yer yöre isimleri, köy koruculuğu ve eğitim müfredatı konularındaki önerileriyle işliyor.
- Raporda Türk Tipi Başkanlık Sistemi'nin denge denetleme mekanizmalarını erittiği bunun yerine TBMM'nin daha işlevsel kılındığı güçlendirilmiş parlamenter sistem ihtiyacı tespit ediliyor. Bunun için gerekli anayasa değişikliğinde temel hak ve özgürlüklerin genişletilerek ödev olarak tanınmaması gerektiği öne sürülüyor. Yeni Yol bu açıdan mevcut anayasaya uyulmaması eleştirilerini geçerli görmekle birlikte yeni anayasa tartışmalarından da kaçınmıyor.
- AYM ve AİHM kararlarına uymayan yargı ve idare mensupları hakkında yaptırımlar ve disiplin soruşturmaları uygulaması isteniyor.
- TCK'nın hakaret ve Cumhurbaşkanı hakaret, suçu ve suçluyu övme, halkı kin ve düşmanlığa tahrik, Türk milletini aşağılama gibi hükümlerinin yürürlükten kaldırılması ve AİHM içtihatlarıyla yeniden düzenlenmesi talep ediliyor.

- ✎ TMK ile ilgili DEM Parti ve CHP raporlarında da tespit edilen muğlak hükümler ve paralel ceza rejimleri sorunu Yeni Yol raporunda da bulunuyor ve TMK'nın “yeni dönemin ruhuna uygun olarak” yenilenmesi isteniyor ancak diğer raporlardaki ölçüde teknik hukuki ayrıntılara girilmiyor.
- ✎ İfade özgürlüğü, toplantı gösteri yürüyüş hakkı, medya özgürlüğüne aykırı uygulamalara son verilmesi talep ediliyor.
- ✎ Ayrımcılık yasağı ile ilgili düzenlemelerin uluslararası standartlara uyumlu hale getirilmesi gerekliliği belirtiliyor
- ✎ Ana dil konusunda öğretim, kullanım ve eğitim için anayasal güvence öneriyor fakat özellikle ana dilde eğitimle ilgili devletin üstleneceği sorumluluk somutlaştırılmadan, “önündeki yasal engellerin kaldırılması” ifadesiyle yetiniliyor.
- ✎ Yeni Yol'un raporu vatandaşlık tanımı konusuna da değinerek incelenen raporlar arasındaki en somut öneriyi yapıyor: “Türkiye Cumhuriyeti'ne vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkesin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olduğu kabul edilmeli”
- ✎ Kayyum atama uygulaması kaldırılıp belediye başkanlarını geçici görevden uzaklaştırma yetkisinin sadece yargı organına bırakılması, ayrıca yerel yönetimlerin devletin üniter yapısı ile uyumlu düzenlemelerle güçlendirilmesi öneriliyor.
- ✎ Köy koruculuğu için yapılan öneride uygulamanın “yeni dönemin ihtiyaçlarına uygun şekilde iyileştirilerek geliştirilmesi” önerilerek tamamen ilga ile mevcut statünün muhafazası arasında bir yol öneriliyor ancak detaya girilmiyor.
- ✎ Cezaevleri İdari Gözlem Kurulları için CHP ve DEM parti gibi Yeni Yol da bir mevzuat değişikliği ihtiyacını dile getiriyor; tutuklu ve mahkumların yasal haklarını karşı bir engel teşkil eden uygulamalar eleştiriliyor.
- ✎ Aleviler gibi “din ve felsefi inanç grupları” için “kendi dini alanlarının kamu nezdinde kabul görmesine ilişkin bir yaklaşım” öneriliyor.
- ✎ 15 Temmuz Darbe Girişiminde, darbe girişiminden habersiz bir şekilde üst komutadan gelen emirlerle yerleri değiştirilen, emir altındaki alt pozisyonda görev yapan, iradi olarak darbe suçuna karışmayan askerler için yargılamaların tekrar yapılması gerektiği de belirtiliyor.

Konunun Ekonomik Boyutuna Yaklaşımlar

Bu başlıkta, çatışma ve silahsızlanma sürecinin ekonomiyle nasıl ilişkilendirildiği, barışın hangi iktisadi beklentiler ve riskler üzerinden anlamlandırıldığı ve partilerin kalkınma, refah ve yeniden dağıtım konularında nasıl farklılaştığı ele alınıyor. AK Parti ve MHP'nin ekonomik boyutu büyük ölçüde güvenlik ve terörle mücadele ekseninde, kaybedilen kaynaklar ve açığa çıkacak büyüme potansiyeli üzerinden okuyan yaklaşımları; CHP'nin Kürt meselesine özgü bir ekonomik çerçeve kurmak yerine kurumsal çöküş, denetimsizlik ve şeffaflık sorunlarını merkeze alan genel bir iktisadi yönetim perspektifi geliştirmesi; DEM Parti'nin ise sosyal adalet, bölgesel eşitsizlik, zorunlu göç ve ekolojik tahribat başlıkları etrafında barışı kapsamlı bir yeniden dağıtım ve dönüşüm meselesi olarak ele alması, bu bölümde karşılaştırmalı biçimde değerlendiriliyor.

AK Parti: Kayıp ve potansiyel

- AK Parti raporunda konunun ekonomik boyutu, "güvenlik" ve "demokratikleşme" ile birlikte çözümün üç ana sacayağından biri olarak tanımlanıyor. Parti, ekonomik kalkınmayı Türkiye'nin küresel bir güç olma vizyonu olan "**Türkiye Yüzyılı**" hedefinin bir parçası olarak ele alıyor.
- "**Terörün Ekonomik Maliyeti**" ve **Kayıp Potansiyel**: Raporda, çatışmaların Türkiye ekonomisi üzerindeki doğrudan ve dolaylı tahribatına dair somut veriler sunuluyor. Kaynaklar "terörle mücadele" yerine kalkınmaya harcansaydı, Türkiye'nin bugün dünyanın ilk 10 büyük ekonomisi arasında yer alacağı, kişi başı milli gelirin 35 bin dolar bandına çıkacağı ve GSYH'nin bugünkünün 3 katı (yaklaşık 4,5 trilyon dolar) olabileceği vurgulanıyor.
- **Görünmez Yükler**: AK Parti raporuna göre PKK ve onunla bağlantılı çatışmalar; altyapı yatırımlarının ertelenmesine, eğitim, sağlık ve turizm projelerinin aksamasına ve kamu kaynaklarının verimsiz kullanılmasına neden olan "görünmez bir yük" olarak tanımlanıyor.
- **Kalkınma Kapasitesi**: Öte taraftan Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri, Türkiye'nin kalkınma vizyonunun temel eksenini olarak görülüyor. Bu bölgelerin; genç nüfusu, tarımsal potansiyeli ve yenilenebilir enerji kaynaklarıyla olağanüstü bir kalkınma kapasitesine sahip olduğu ancak güvenlik riskleri nedeniyle bu potansiyelin değerlendirilemediği belirtiliyor.

- **Tersine Göç ve Üretim:** Güvenlik sorunlarının yol açtığı zorunlu iç göçün kırsaldaki nitelikli iş gücünü azalttığı tespitiyle, terörün tasfiyesiyle birlikte köylerin yeniden üretim merkezlerine dönüşmesi hedeflenmektedir.
- **Küresel Lojistik ve Ticaret Koridorları: AK** Parti, “Terörsüz Türkiye”yi küresel lojistik ağlarının merkezine yerleştiriyor. Terörün bitmesiyle; Orta Asya’yı Çin’e bağlayan "Orta Koridor", bölgesel ticarete hayati olan "Zengezur Koridoru" ve Basra Körfezi’ni Türkiye üzerinden Avrupa’ya bağlayacak olan "Irak Kalkınma Yolu" vizyonunun hayata geçeceği savunuluyor. Güvenli bir Türkiye’nin, enerji arz güvenliği açısından dünyanın kilit enerji ve lojistik merkezi olma konumunu pekiştireceği ifade ediliyor.
- **“Terörsüz Türkiye” Döneminin İktisadi Getirileri:** Rapor, şiddet ortamının sona ermesiyle ekonomide yaşanacak pozitif döngüye vurgu yapıyor. Risk algısının azalmasıyla birlikte sermaye akışının artacağı, daha fazla doğrudan yabancı yatırımın çekileceği ve düşük faizli uzun vadeli borçlanma imkanlarının doğacağı öngörülüyor; özellikle sınır ticareti, sanayi, hayvancılık ve turizm alanlarında büyük bir sıçrama yaşanacağı ve vergi tabanının güçleneceği belirtiliyor.
- **Sosyal Adalet:** Ekonomik büyümenin sağlayacağı refah artışıyla yoksulluğun azalacağı, orta sınıfın genişleyeceği ve bunun da toplumsal barışı kalıcı hale getiren en sağlam teminat olacağı vurgulanıyor.

CHP: Şeffaflık, liyakat, kurumsal bağımsızlık

- CHP ekonomi alanındaki eleştiri ve önerilerini de Kürt meselesi özelinde değil genel yönetim sistemi krizinin ve denetimsizliğin doğrudan bir sonucu olarak ele alıyor. CHP’ye göre, Türkiye’nin ekonomik refahı ve toplumsal barışı, kurumsal bağımsızlık ve şeffaf bir bütçe hakkı ile doğrudan bağlantılı.
- CHP, ekonomide yön veren denetleyen ve bilgi sağlayan kurumların (Merkez Bankası, TMSF, TÜİK vs) siyasi müdahalelerden arındırılmasını savunuyor.
- Kamu kaynaklarının nasıl harcadığını denetlemek amacıyla TBMM bünyesinde bir Kesin Hesap Komisyonu kurulması öneriliyor
- Rapor, kamu kaynaklarının belirli çevrelere aktarılmasını sağlayan mekanizmalara karşı çıkıyor, Kamu İhale Kanunu’ndaki istisna ve muafiyetlerin (kaldırılarak, ihalelerin AB normlarına uygun, şeffaf ve rekabetçi bir yapıya kavuşturulması gerektiğini savunuyor.
- **Sosyal Adalet ve Ekonomik Entegrasyon:** Kürt meselesi ile daha bağlı olabilecek bir başlık olarak Ekonomik Sosyal Konsey’in anayasal işlevine uygun farklı toplumsal kesimler ve devlet arasındaki uyumu gözetken ekonomik ve sosyal politikaların

geliştirilmesinden, bölgesel eşitsizliklerin giderilmesinden ve zorunlu iç göç kaynaklı kent yoksulluğundan bahsediliyor.

- Yanı sıra, koruculuk sisteminin kaldırılmasını ve koruculara kamuda yeni istihdam olanakları sağlanmasını, çatışmalı dönemde boşaltılan köylerde yaşayanların zararlarını tazmin için 2004 yılında çıkan kanunun güncellenmesi, tarla mayınlarının temizlenerek arazilerin yoksul köylülere tahsisi gibi hem entegrasyon süreci hem ekonomik boyut merceği altında incelenebilecek öneriler içeriyor.
- **Organize Suç ve Ekonomi-Güvenlik İlişkisi:** Rapor ayrıca Türkiye'nin organize suç endekslerindeki kötü gidişatına ve uyuşturucu trafiğinin bir "milli güvenlik sorunu" haline gelmesine dikkat çekiyor.

MHP: Terörle mücadele olarak kalkınma

- MHP raporunda konunun ekonomik boyutu, güvenliğin sürdürülebilirliği ile doğrudan bağlantılı bir kalkınma ve fırsat maliyeti meselesi olarak ele alınıyor.
- **“Terörün Devasa Maliyeti” ve Kaynak Kaybı:** Raporda PKK varlığı ve çatışmalarının Türkiye ekonomisine verdiği zararın sadece askeri harcamalardan ibaret olmadığı vurgusu yer alıyor ve eğer bu kaynaklar bu alana harcanmasaydı; Türkiye'nin sanayi ve ulaştırma altyapısında yüzlerce köprü, hızlı tren hattı, baraj, hastane ve okulun inşa edilebileceği hatırlatılıyor.
- **Görünmez Kayıplar:** Askeri harcamaların yanı sıra sermaye akışlarının azalması, altyapı tahribatı ve turizm gelirlerindeki düşüşler de bu maliyetin bir parçası olarak görülüyor.
- **Üretimin Düşmesi:** MHP çatışmalı durumun, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin kalkınma potansiyelini baskılayarak bölgesel yatırımların azalması ve tarımsal üretimin düşmesine sebep olduğunu, bölgedeki gelir dağılımı eşitsizliğini artırdığını, genç nüfus arasında umutsuzluk ve göç eğilimini tetiklediğini paylaşıyor.
- **Zorunlu Göç ve Kent Yoksulluğu:** MHP'ye göre “terör nedeniyle” kırsaldan kentlere (Diyarbakır, Mersin, İstanbul vb.) yaşanan göçler; plansız yerleşime, altyapı baskısına ve **kent yoksulluğunun derinleşmesine** yol açıyor. Bu durum, informal sektörün genişlemesine ve sosyal güvenlik sistemine ek yük binmesine neden oluyor.
- **Propaganda Zemininin Daraltılması:** Ekonomik refahın artırılması ve sosyal devlet uygulamalarının güçlendirilmesi, “terör örgütlerinin istismar ettiği” **sosyal kırılganlıkları** ve radikalleşme oranlarını azaltmanın bir yolu olarak görülüyor.

- **Stratejik Enerji ve Ticaret Koridorları:** MHP raporunda “terör tehditlerinin azaltılmasıyla”; TANAP ve TürkAkım gibi stratejik projelerin sürdürülebilirliğini güçlendirerek Türkiye’nin Avrupa’nın enerji arz çeşitliliğine katkı sunmasını sağlayacağı; güvenliği sağlanan ulaştırma koridorlarının Türkiye’yi Avrasya’nın ticaret merkezi haline getireceği ve Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu gibi projelerin verimliliğini artıracığı iddia ediliyor ancak, Irak Kalkınma Yolu dışında PKK ile çatışmaların bu enerji ve ticaret yolları ile lojistik ilişkisi kurulmuyor. AK Parti raporunda da gözlemlenen bir eğilim olarak “terör ve güvenlik sorunları” retorik bir çerçeve içinde Türkiye’nin sırtındaki yük olmak dışında bazı somut ticaret, kalkınma projeleri ile ilişkisi somut olarak kurulmadan çözümün ekonomik olarak Türkiye’yi bu alanlarda da “şaha kaldıracığı” öne sürülüyor.

DEM Parti: Sosyal adalet, bölgesel eşitsizlik ve ekoloji

- DEM Parti raporunda konunun ekonomik boyutu, Kürt sorununun çözümsüzlüğünün yarattığı devasa maliyetlerin analizi ve barışın tesisiyle birlikte hayata geçirilmesi gereken “Sosyal Adalet” odaklı bir ekonomi modeli üzerine kurguladığı görülüyor.
- Parti, ekonomik refahı sadece büyüme rakamlarıyla değil, bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi ve kaynakların savaştan toplumsal ihtiyaçlara kaydırılması olarak tanımlıyor.
- **Çatışmanın Devasa Ekonomik Maliyeti:** DEM Parti de Kürt meselesinde çözümsüzlüğün Türkiye ekonomisi üzerinde yarattığı tahribatı somut verilerle ortaya koyuyor. Çatışmasız bir ortamda kişi başına düşen gelirin mevcut durumdan %35 daha yüksek olabileceği vurgulanıyor.
- **Güvenlik Bütçesi Eleştirisi:** 2025 bütçesindeki 47 milyar dolar ve 2026 bütçesindeki 51,5 milyar dolarlık savunma ve güvenlik harcamalarının, toplumsal refahın (eğitim, sağlık vb.) ikinci plana itilmesine neden olduğu belirtiliyor.
- **Sınır Ticareti:** Türkiye’nin özellikle Suriye’deki Kürtlerin yoğun yaşadığı Kuzeydoğu sınırındaki sınır kapılarının (Nusaybin, Ceylanpınar, Şenyurt) kapalı kalmasını ticari ve insani açıdan eleştiriyor ve bu kapıların açılmasıyla ticaretin canlanmasıyla oluşacak ekonomik kazanç vurgulanıyor.
- **Köy Dönüşleri ve Üretim:** Boşaltılan köylere geri dönüşün kolektif ve güvenli şekilde sağlanması, bu bölgelerde kırsal kalkınma programlarının başlatılması öneriliyor.
- **Mayınlı Arazilerin Ekonomiye Kazandırılması:** Sınır hattındaki mayınlı arazilerin temizlenerek kamusal veya kooperatif tarımsal üretime açılması, yoksul halkın mülkiyet ve söz hakkına dayalı bir modelin inşası talep ediliyor.

- **Bölgesel Eşitsizlik ve Kent Yoksulluğu:** Rapor, ekonomik krizin Kürt illerinde etnik ayrımcılıkla birleşerek daha derin yaşandığını tespit ediyor. Güvenlikçi politikaların zorunlu göç ve ekonomik dışlanma yoluyla bölgeyi sistematik olarak yoksullaştırdığı; zorunlu göçün büyük kentlerde güvencesiz çalışmayı ve derin yoksulluğu tetiklediği, bu durumun ancak hak temelli ve kalıcı istihdam politikalarıyla aşılabileceği ifade ediliyor. Bölgesel kalkınma ajanslarının piyasa odaklı yapıdan çıkarılarak; **yerel halk meclislerinin** karar süreçlerine katıldığı, kooperatifçi ve toplumcu bir planlama temelinde yeniden yapılandırılması önerilmektedir.
- **Kadın Odaklı Ekonomi:** Çatışma bölgelerinde yoksulluktan en çok etkilenen kadınlar için kadın kooperatifleri ve dayanışma ekonomisi modellerinin yasal güvenceye kavuşturulması isteniyor.
- **Çatışmanın Ekolojik ve Sağlık Maliyeti:** Rapor, ekonomik boyutun bir parçası olarak çatışmanın doğa ve sağlık üzerindeki maliyetine dikkat çekiyor. Çatışma bölgelerindeki toprağın ağır metal ve kurşun kirliliğine maruz kaldığı, bunun gıda güvenliğini ve halk sağlığını tehdit ettiği belirtilerek, bu alanlarda bilimsel iyileştirme çalışmaları yapılması öneriliyor. Enerji ve maden projelerinde (Şırnak, Akbelen vb.) yerel halkın söz hakkının korunması ve doğanın talanına dayanan ekonomik faaliyetlerin sonlandırılması savunulmaktadır.

Yeni Yol: Kapsamlı bir ekonomik içerik yok

- Yeni Yol Grubu'nun raporunda meselenin ekonomik açıdan maliyetleri, kaçırılan fırsatlar ve çözüm durumunda ortaya çıkacak imkanlar diğer raporlarda görüldüğü gibi tartışılmamış.
- Bunun yerine çok kısıtlı bir alanda, yukarıda özetlenen DDR sürecine içkin şekilde silah bırakanların ekonomik hayata entegrasyonu için bazı becerileri edinmesi ihtiyacından; işsizliğin bu kişiler için kayıt dışılık ve suç ekonomisine yönelme riski doğurabileceğinden bahsediliyor.
- Raporun muhtelif bölümlerinde ekonomik entegrasyonun genel barış ortamı için önemi diğer ihtiyaçlar sıralanırken listedeki bir madde olarak geçiyor. Bunun dışında rapor bir ekonomik öneri paketi, çatışma sonrası ekonomik iyileşme beklentileri, bölgesel eşitsizlikler üstünde sistematik olarak durmuyor.

Sonuç

Komisyonu sunulan raporlar birlikte okunduğunda, tüm metinlerin paylaştığı örtük bir mutabakat göze çarpıyor: **mevcut durumun sürdürülebilir olmadığı konusunda bir itiraz bulunmuyor ve çatışma ile gerilimin devam etmesi yönünde açık ya da örtük bir irade ortaya konmuyor.** Bu uzlaş, Kürt meselesinin yeniden Meclis gündemine taşınmasının siyasal anlamını güçlendiriyor. Buna karşılık, çözümün hangi aşamalarla ilerleyeceği, hangi siyasal ilkeler üzerine inşa edileceği ve sürecin hangi araçlarla yürütüleceği konularında net ve ortak bir çerçeve oluşmuyor. Raporlar, çözüm iradesinin varlığını teyit ederken, bu iradenin nasıl somutlaşacağı noktasında ayrışıyor.

Raporlar arasındaki farklar kadar dikkat çekici olan başka bir unsur, belirli başlıklarda ortaya çıkan sessizlikler. Bu sessizlikler rastlantısal görünmüyor; siyasal sınırların, meşruiyet kaygılarının ve mevcut güç dengelerinin doğrudan sonucu olarak şekilleniyor. Metinlerde yer almayan başlıklar, çoğu zaman yer verilen öneriler kadar güçlü bir siyasal anlam taşıyor. Partilerin çözüm alanını hangi çerçeve içinde tutmak istediklerini, hangi risklerden kaçındıklarını ve hangi tartışmaları ertelemeyi tercih ettiklerini bu boşluklar üzerinden okumak mümkün hale geliyor.

Öne çıkan ilk sessizlik alanı, geçmişle yüzleşme ve hakikat meselesi etrafında oluşuyor. Faili meçhul cinayetler, zorunlu göçler, ağır hak ihlalleri ve kuşaklar boyunca biriken toplumsal travmalar, raporların büyük bölümünde ya hiç ele alınmıyor ya da son derece genel ifadelerle geçiliyor. Bu tutum özellikle iktidar partileri ve güvenlik merkezli yaklaşımlarda belirginleşiyor. Süreci zorlaştırmama ya da yaraları yeniden açmama gibi gerekçelerle bu alan erteleniyor. Buna karşılık, CHP ve DEM Parti çizgisinde başlık daha görünür olsa da somut ve bağlayıcı mekanizmaların sınırlı kaldığı görülüyor. Oysa hakikatle yüzleşme olmadan toplumsal onarımın kalıcı bir zemine oturması güçleşiyor.

İkinci sessizlik alanı, devletin sorumluluğu meselesinde ortaya çıkıyor. Devlet çoğu metinde ya çözümün asli kurucu öznesi olarak konumlanıyor ya da eleştirinin dışında tutuluyor. Güvenlik politikalarının, OHAL uygulamalarının ve yargı pratiğinin ayrıntılı biçimde ele alındığı bölümler sınırlı kalıyor. Devletin geçmiş ve mevcut uygulamalarına dair açık bir değerlendirme yapılmadığında, adalet duygusunun güçlenmesi ve toplumsal güvenin yeniden tesis edilmesi zorlaşıyor. Bu durum, çözüm sürecinin toplumsal meşruiyetini de kırılgan hale getiriyor.

Üçüncü kör nokta, toplumsal onarım ve mağduriyetlerin nasıl tanımlandığıyla ilgili. Ekonomik kalkınma, altyapı yatırımları ve büyüme potansiyeli birçok raporda geniş yer buluyor. Buna karşın onarımın psikolojik, kültürel ve hukuki boyutları daha geri planda kalıyor. Mağduriyetlerin yalnızca maddi kayıplar üzerinden ele alınması, çatışmanın yarattığı derin toplumsal tahribatı kavramakta yetersiz bir çerçeve sunuyor.

Son olarak, Komisyonun yetkileri ve sınırları da raporlarda yeterince tartışılmıyor. Komisyonun tavsiye niteliğinde mi kalacağı, bağlayıcı bir rol üstlenip üstlenmeyeceği, ortaya çıkacak çıktıların nasıl izleneceği ve denetleneceği konularında netlik bulunmuyor. Bu belirsizlik sürdükçe, Komisyonun siyasal etkisinin sınırlı ve sembolik bir düzeyde kalma riski güçleniyor.

Komisyonu sunulan raporların birlikte okunması, Türkiye'nin uzun süre ertelenmiş bir meseleyle yeniden yüzleşmeye çalıştığını açık biçimde ortaya koyuyor. Bu yüzleşme, silahlı çatışmanın sona ermesiyle sınırlı bir başlık olarak ele alınmıyor; devlet-toplum ilişkisinin, siyasal temsilin sınırlarının ve demokrasinin işleyişinin yeniden tanımlanmasını da içeriyor. Komisyonun adı bu nedenle basit bir temenniye aşan güçlü bir siyasal iddiaya işaret ediyor. Buna karşılık, bu iddia ile raporların çizdiği çerçeve arasında belirgin bir mesafe bulunuyor. Çözüm iradesi mevcut; ortak bir teşhis, ortak bir dil ve ortak bir yöntem üretmek ise zorlaşıyor. Sorunun adında uzlaşamadığı bir tabloda, çözümün kapsamı ve yolu da parçalı kalıyor.

Sonuç olarak raporların birlikte okunması, Türkiye'de çözüm iradesi ile siyasal cesaret arasında hâlâ bir mesafe bulunduğunu gösteriyor. Kalıcı bir çözüm, şiddetin sona ermesinin ötesinde, demokratik bir yeniden kuruluş sürecini gerekli kılıyor. Bu yeniden kuruluşun kapsamı ve yönü ise raporlardaki açık öneriler kadar, suskun bırakılan alanlar üzerinden de şekilleniyor.

www.kurdish-studies.org